

NÉMETH GABRIELLA

'56-os politikai elítéltek „nyugalmat adó menedéke” – Bibó István szakfordító és társai az állami fordítóirodában

ABSTRACT

This paper not only sets a new framework for the role of political prisoners of the Hungarian Revolution of 1956, who served as language intermediaries for the state, including István Bibó, but also presents the history and operation of the Hungarian Office for Translation and Attestation Ltd. (OFFI) in the same period. The employment of intellectuals, who had been imprisoned and later released through amnesty or upon completion of their prison sentences, as translators is examined from the unique standpoint of their roles as professional translators. The paper also provides insights into the state's translation orders by the state and the legislative background in the decades under study.

This paper does not intend to go into more detail than is necessary for understanding the theoretical aspects of the functioning of the power in the 1950-60-70s, but it may well provide further insights into the subject. The tasks performed by translation trainees and proofreaders at the 'Bibó Chair' in the prison of Vác, as well as the actions of the leaders of OFFI at that time, who exhibited solidarity within the limits permitted by the period, continue to have a lasting impact even after six decades. These all point towards the targeted and controlled employment of political prisoners, the creation of a kind of internal Samizdat, and, during the decades after the amnesty, the exploitation of the mental resources of intellectuals, writers, university professors, lawyers and military leaders critical of the regime, as specialist translators for low pay.

While, at the same time, the complicity, wit, intelligent humour, camaraderie and loyalty of the political intelligentsia concerned remained still evident.

Keywords: István Bibó ■ political prisoners of 1956 ■ Vác prison translators
■ state translation office ■ OFFI ■ professional translator

*Bibó: „Kérlek szépen, AZ a Demény?”
Demény: „Kérlek szépen, az OFFI-nál
mindenki AZ.”*

I. BEVEZETÉS

Ezt a tanulmányt felkérésre kezdtem el írni, amelyért utólag is hálás vagyok. A felkérés a jelen tudományos periodika Bibó-rajongó szerkesztőjétől érkezett, aki emlékezett arra, hogy Bibó István (1911-1979) valamikor a hatvanas években fordított az állami fordítóirodának. Feltételezte, hogy az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) jelenlegi vezetőjeként talán most abban a helyzetben vagyok, hogy erről további hiteles forrásokkal szolgálhatnék. Arra volt kíváncsi, hogy vajon milyen nyelveken és milyen anyagokkal foglalatostkodott Bibó a fordítóirodában. Bár az OFFI irattárában az azóta eltelt több évtizednyi idő miatt már semmilyen adatot, emléket nem találtunk, de a Bibó Istvánról megjelent és kortársainak életét bemutató személyes visszaemlékezések, az Igazságügyi Minisztérium történetét feldolgozó munkák, néhány monografikus írás áttekintése segítette a téma feldolgozását, és számomra is inspiratív élményt nyújtott. Az eredeti kutatás Bibó életének és az állami fordítóirodának csupán egy rövidebb korszakát érintette volna – a munkacím "Bibó és az OFFI" volt –, végül a források egy szerteágazó és bonyolult időszak képéről lebbentették fel a fátylat. Indokoltnak tűnt az OFFI történetének és működésének az adott korszakot jellemző részleteire is kitekinteni, és a kutatás feltárta az '56-os politikai eltévelyedések az állam számára végzett nyelvi közvetítő szerepét, amely ilyen összefüggésben még nem került áttekintésre. A tanulmány az ötvenhatos, börtönt megjárt értelmiségiek fordítói foglalkoztatását igyekszik bemutatni, kifejezetten a szakfordítói munka szempontjából, miközben az állami fordítási megrendelések szerepét és jogszabályi környezetét is bemutatja. A tanulmány nem kívánja a téma megértéséhez szükséges mértékűnél részletesebben elemezni a kilencszázötvenes-hatvanas évek működésének hatalomelméleti aspektusait, de bízom abban, hogy az ezt kutató szakértők számára ez az írás is további érdekes kiegészítő adalékokkal szolgálhat.

Az OFFI hatásköri jogelődje, a Központi Fordító Osztály a miniszterelnökségen belül alakult meg, a 19. század utolsó harmadában, majd az ezerkilencszázás évek elején a feladatok a belügyminisztériumba kerültek át.^[1] A második világháború után az egyre növekvő megrendelési igények miatt az Igazságügyi Minisztérium alatt kiszervezik a fordításügyet.^[2] Ez a gazdasági iroda már nem közigazgatási szervezeti egység, hanem számlaképes költségvetési, majd később önálló vállalati finanszírozású szervezet, amelyben munkajogi státuszban lévő belfordítók, leírók és magasan képzett, értelmiségi külsősök egyaránt dol-

[1] Vö. a m. kir. belügyminiszteriumnak 1869. évi mart. 25-én 277. szám alatt kelt valamennyi törvényhatóságához intézett értesítvénye a központi fordítóosztály felállításáról; 8892/1906-os számú belügyminiszteri körrendelet; a m. kir. belügyminiszter 1927. évi 156.198. számú rendelete a közigazgatási eljárásban használható hiteles fordítások a belügyminisztérium fordító osztályának szervezete és a magán-fordítóirodák működésének szabályozásáról. Bővebben: Kántor, 2019, 62.; Szoták, 2019, 30-31.

[2] 4234/1949. (IX. 15.) MT-rendelet. Magyar Közlöny 1949. IX.15. 191.sz.

goznak.^[3] A gazdasági iroda hatósági és gazdasági feladatköröket párhuzamosan látott el.^[4] Az 1950-es években, különösen az ötvenhatos események után a fordítási tevékenység „speciális szerepet” is kapott, az eredetileg az állam – a közigazgatás, az igazságszolgáltatás – számára végzendő hiteles jogi szaknyelvi közvetítés mellett.^[5] Ez nemcsak a börtönbe vetett politikai foglyok foglalkoztatását, egyfajta belügyi szamizdat létrehozását, hanem az amnesztia utáni évtizedekben a rendszerrel szemben kritikus értelmiségiek, többek között írók, egyetemi tanárok, jogászok, katonai vezetők szellemi erőforrásainak célzott lekötését és igénybevételét jelentette.

Most Bibó István jogász, politikus mellett a nyelveket beszélő, tehetséges szakfordító képe is kibontakozik előttünk. A sajtószemelvényekből és nyilvánosan elérhető, személyes visszaemlékezésekből felsejlik, hogy milyen formális és informális diszkrimináció érte az ötvenhatos politikai foglyok értelmiségi foglalkoztatását szabadulásuk után, és nekik és az őket foglalkoztató intézményeknek milyen lehetőségeik és nehézségeik voltak a „szabad” életben. Bibó nemcsak korszakalkotó művek lefordítását végezte, hanem a váci „Bibó-tanszéken” a celatársak nyelvtanítására és általa nem ismert nyelven, muzájából elvégzendő fordítás elkészítésére is vállalkozott. Az állam eredeti, börtönfordítói foglalkoztatási célzata végül bajtársiassággá, szellemi együttműködéssé és szövetséggé vált a fogházat megjáró, több nyelvet is értő, művelt és iskolázott politikai elítéltek anyagi terhekkel is agyonnyomott hétköznapijaiban.

II. AZ ÁLLAMI FORDÍTÁSÜGY KEZDETEIRŐL

Az OFFI állam számára betöltött nyelvi szakértői szerepének megértését segítheti néhány bevezető gondolat arról, hogy miért létesült a magyar állam (a

[3] A gazdasági iroda az ötvenes években szokásos működési forma volt, melyet a pénzügyminiszter tartott nyilván (ld. 5.450—3/1952. P. M. számú utasítása az állami gazdálkodó szervek nyilvántartásáról 3.§ (2) bek. e)). A 86800/1949. (XI. 1.) IM rendelet az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda szervezetét, ügyvitelét és működését szabályozta: az Iroda élén az igazságügyminiszter előterjesztésére a magyar népköztársaság minisztertanácsa által kinevezett igazgató áll; az igazgatót utalványozási jog illeti; az Iroda személyzete rendszeresített állásra kinevezett és szerződéses fordítókból, valamint a szükséges kezelő személyzetből áll, amelynek létszámát a pénzügyminiszter az igazságügyminiszterrel egyetértve állapítja meg; az Iroda szükséghez képest vidéken is létesíthet kirendeltségeket. Ezek a jogszabályok tartalmazták a díjazásra vonatkozó díjtételi és olyan előírásokat is, hogy az elkészített munkát csak a munkáért járó összes díj kifizetése ellenében lehet kiadni, de nagyobb munkák elkészítését az igazgató megfelelő előleg fizetésétől teheti függővé.

[4] Karcsey, 1974, 546. Az OFFI dolgozói a kezdetekben még közalkalmazottak voltak, miközben az iroda „C” típusú kereskedelmi vállalatként került bejegyzésre a cégjegyzékbe. 1968-ban pedig teljes jogú állami vállalattá alakult. Cégformája és feladatkörei egyfajta átmeneti formát jelentettek egy közhivatal és egy állami vállalat között.

[5] Ez a bírósági eljárásokhoz hiteles fordítások készítését és igazságügyi tolmácsolást, a kormányzat számára pedig jogszabályok fordítását és külföldi sajtó szemlélését jelentette.

közigazgatás és az igazságszolgáltatás) mellé rendelt fordítási közfeladatokat végző állami intézmény, és milyen átalakulások jellemezték ezen időszakban az OFFI-t felügyelő Igazságügyi Minisztériumot.

Az *abszolútizmus* hanyatlásával egyidőben kaptak erőre a nemzeti mozgalmak Magyarországon. Már 1848-ban Szemere Bertalan belügyminiszter is törekedett a német, horvát, „rác vagy slavon, oláh, tót, olasz, francia”^[6] és angol nyelven felmerülő fordítási és tolmácsolási feladatok minisztériumon belüli ellátására egy nyolc fős fordítói hivatal felállításával,^[7] de ennek az intézménynek hosszu történetéről nem tudunk. Majd az osztrák–magyar kiegyezés hozott fordulatot a magyar fordításügy területén. Az ország alkotmányos helyzetének rendezése, ezen belül kiemelten az államfő személyével kapcsolatos és a közös államfő (az uralkodó) személyén keresztül összekapcsolt országok közötti viszony rendezése stabilizálták Magyarország közjogi állapotait.^[8] Eközben az államszervezet modernizálásának és a gazdaság addig nem látott mértékű fejlődésének is megteremtették az alapját, és a kibontakozó kereskedelmi és ipari fejlődéssel hirtelen megnövekedett a jogi és igazgatási ügyforgalom is, melynek nyelvi akadályait le kellett bontani. Az új (részben közös) államszervezet, illetve az önálló magyar kormány (korabeli szóhasználat: *ministerium*) és egyes tárcainak fokozódó nemzetközi szintű tevékenysége felvetette a hivatalos iratok hiteles fordításának kérdését. Már röviddel az Andrássy-kormány hivatalba lépése után tervbe vették egy fordítóosztály ismételt felállítását, amely 1869-ben megvalósult.^[9] Így lehetővé vált, hogy a nemzeti ajkú kisebbségek saját anyanyelvükön ismerjék meg az ország törvényeit, a jogéletert, a közigazgatást, a törvénykezést, a mindennapi életet szabályozó hatósági határozatokat.^[10] Az évszázadokon keresztül kedvtelésből fordító papokat, írókat, államférfiakat felváltják az önálló professzióként fordító szakemberek.^[11] Hivatásszerűnek akkor minősül a fordítás és tolmácsolás, ha ez a fő megélhetési forrást jelenti a nyelvi közvetítő számára. A szakfordító tevékenységéért pénzben vagy természetben ellenszolgáltatást kap, de nem tekinthető díjazásnak, ha a megrendelő csak a készkiadásokat téríti meg, vagy a munkavégzés időszakára a fordító ellátásáról

[6] Nemzeti Politikai Hírlap, 1848. június 04.

[7] Ez a „hiteles fordítói osztály” a kormány és a nemzetiségek és a külföld közötti kapcsolattartáshoz nyújtott segítséget. A nyolc nyelvi fordító helyére 110-en pályáztak, közöttük 37 ügyvéd és 11 tanár. Az iroda 1848. június 17-én kezdte meg működését Schedius Lajos, a közigazgatási osztály igazgató tanácsosának irányításával. Tagjai: Draudt Lipót francia, Ferenczy József horvát, Filippovics Simon szerb, Freireich (Szabad) Imre angol, Jankovics Demeter román, Messi Antal olasz, Remellay Gusztáv német, Szarvas János szlovák nyelvi fordítók. Vö. Állam és Igazgatás, 1988/1., 597.

[8] 1867. évi I – XII. törvénycikk, kiemelten a magyar korona országai és az Ő Felseje uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról szóló 1867. évi XII. törvénycikk.

[9] Szothák, 2019, 15.

[10] Karcsay, 1974, 543.

[11] Klauy, 1994, 22.

gondoskodik.^[12] A miniszterelnökségi fordítóosztály alapításakor a fordítás és az idegennyelvű sajtószemle hivatalos tevékenysége szorosan összefüggött.

1949-ben a szakterület átfogó szabályozásra került, és a jogalkotó kiszervezte a fordításhitelesítési és tolmácsolási tevékenységet az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Irodába.^[13] Nemcsak az iroda szervezeti és működési szabályait, hanem a fordításért fizetendő díjakat is államilag rögzítették,^[14] amely a szervezet részvénytársaságá alakulásáig jogszabályként érvényesült.

Melléklet a 3/1958. (IV. 12.) I. M.—A. H. számú rendelethez.

Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda díjszabása.

A) Fordítás:	I. Általános szöveg:		II. Szakszöveg:	
		III. Sürgős:		III. Sürgős:
1. Idegenről magyar nyelvre	8	12	12	18
2. Magyarról idegen nyelvre	12	18	18	27
3. Idegenről idegen nyelvre	16	24	24	30
4. Nem latin, nem ciril betűvel írt nyelvről magyarra	12	16	16	22
5. Magyarról nem latin, nem ciril betűvel írt idegen nyelvre	24	30	30	36
6. Idegenről nem latin, nem ciril betűvel írt nyelvre	30	36	36	40

7. Amennyiben a fordítás Magyarországon általában kevésbé ismert idegen nyelvről vagy ilyen idegen nyelvre történik vagy pedig a szöveg különleges szakismeretet igényel, a fentiekben 1—6. tétel alatt felsorolt díjakra oldalanként 4 forint pótlék számítható fel.

1. ábra: Az OFFI jogszabály által rögzített díjszabása (Ft/karakter)
(Forrás: Magyar Közlöny, 1958/32. sz.)

Az iroda tulajdonosi felügyeletét azóta az Igazságügyi Minisztérium (IM) látja el, amely a szakfordítás és tolmácsolás ágazati irányítói szerepét is betölti a nyolcvanas évektől. Az IM szervezete és funkciója az 1945 és 1950 közötti időszakban hasonló volt az azt megelőző időszakéhoz.^[15] A nyelvi közvetítői felada-

[12] 7/1986 (VI.26.) IM rendelet a szakfordításról és a tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet végrehajtásáról 1 §. Az 1869. március 25-i 277. szám alatt kelt rendelet 2. § szerint pedig: „A fordításokra alkalmazott egyének részint rendes tisztviselők, részint és nagyobbára darab- és ivszámra díjazandó egyének, kik erre a hivatali főnök előterjesztése folytán, az alább érintendő módon rendelet útján kijelöltetnek.”

[13] 4234/1949. (IX. 15.) MT rendelet. De 1949-ben nemcsak az OFFI-t hozták létre, hanem a külföldi szakirodalomban fellelhető tudományos és technikai újdonságok megismerésének igénye miatt szakirodalmi dokumentációs szervezetet (4118/1949/136. Korm. sz. rend), valamint különböző szakmai információs központokat is (Műszaki Dokumentációs Központ, Mezőgazdasági Dokumentációs Központ, Közgazdasági Dokumentációs Központ, Orvostudományi Dokumentációs Központ). Ld. Polzovics, 1977, 47.

[14] Ha az iroda által vállalt munkát eseti megbízás alapján szolgálati viszonyban nem álló személy, azaz külfordító végezte, őt az iroda által felszámítható díj 75%-a illette meg, akkor is, ha az igazgató a munka díjtalan elvégzését engedélyezte. Vö. 86800/1949. (XI.1.) IM rendelet 15. §.

[15] Révész, 2022, 29.

tok közül a VII. Nemzetközi Jogi Osztály hatáskörébe tartozott a felülhitelesítés, a tolmácsi vizsgabizottság és a képesített tolmácsok kinevezése, harmadfokú felügyeleti jog gyakorlása a bírósági tolmácsok felett, továbbá a közjegyzők és helyetteseiknek nyelvjogosítvánnyal való felruházásának joga.^[16] Emellett a VIII. Bírósági, Közjegyzői, és Ügyvédi Felügyeleti Osztály ügykörében találjuk „az igazságszolgáltatással és az igazságügyi igazgatással kapcsolatos nyelvkérdést”. Az OFFI a VII. Nemzetközi Jogi Osztály irányítása és felügyelete alatt kezdett el működni.^[17] A fordítóiroda élő és holt nyelveken egyaránt dolgozott: orosz, francia, angol, német, bolgár, cseh, észt, finn, új-görög, új-héber, holland, horvát, japán, jiddis, kínai, lengyel, olasz, örmény, portugál, román, spanyol, svéd, szerb, szlovák, szlovén, török és ukrán, és a holt nyelvek: latin, ó-görög, ó-héber.^[18]

A vonatkozó jogszabályok időközben többször is módosultak, és bár a szervezetet felügyelő minisztérium nem változott, a politikai rendszer átalakulásával módosultak feladatai. A rendszerváltás után megszűnt számos kis kodifikációs egység az IM-ben, és az új államigazgatási struktúrához szükséges intézményeket alakítottak ki, miközben a miniszter hatáskörei között továbbra is ott található az OFFI felügyeleti jogkörének gyakorlása.^[19] Az OFFI ma kizárólagosan köztulajdonú zrt.-ként működik, vezetőjét továbbra is a mindenki Igazságügyi Miniszter nevezi ki. Az iroda napjainkban már nem végez idegennyelvű sajtószemlét a kormányzat részére, ugyanakkor a jogszabályfordítások és a bírósági tolmácsolás mellett a bírósági és hatósági bizonyítás körében jelentősebb hangsúly helyeződött a külföldi okiratok (bizonyítványok, személyállapoti okmányok, anyakönyvek stb.) szakfordítására.^[20] Az állami fordítóiroda tevékenységét az alapító által jóváhagyott alapszabály, szervezeti és működési szabályzat és a társaság vezetője által kiadott vezérigazgatói utasítások szabályozzák. Az árazási és honoráriumkérdésekben nincsen olyan, irányadó jogi norma, amelyet a jogalkotó írna elő a szervezet számára.

Az intézményben nemcsak munkaviszonyban álló belfordítók dolgoztak, hanem szerződéssel foglalkoztatott külfordítók is, hasonlóan a Központi Fordító Osztály „rendes tisztviselőihez” és „díjazandó egyéneihez”, vagy a belügyminisztériumi fordítói alosztály bel- és külfordítói kara tagjaihoz. A szakfordítók kö-

[16] Révész, 2022, 31.

[17] A kiválási hasonlat a gazdasági társaságok jogából ered, miközben ténylegesen nem lehetséges közigazgatási szervezeti egységből (pl. osztály, alosztály) közvetlen jogutódlással céget létrehozni. Ez esetben nem szervezeti jogutódlásról, hanem meglévő hatáskörök továbbadásáról beszélhetünk. Az OFFI megalapítása előtt az állami fordítási feladatokat (a hitelesítést is beleértve) a belügyi fordítói osztály látta el, amely 1907-ban a Központi Fordító Osztály 1869 óta végzett feladatait kapta meg. E fordítóosztály külfordítói (korabeli hivatalos megnevezésük: levelező-fordító) között is voltak, akik az OFFI megalakulásakor annak állományába átkerültek, emellett a fordítóosztály költségvetése, bútorai, vezetői és belfordítói is a jogszabály erejénél fogva az utódszervezet működési erőforrásaivá váltak. Később a fenntartó az OFFI-t is átalakította gazdasági irodából állami vállalattá, majd 1994-ben részvénytársasággá. 2006-ban az OFFI cégformája Zrt. lett. Bővebben: Kántor, 2019, 61-87.

[18] 4234/1949 MT rend. 8.§ 1.2.

[19] Révész, 2022, 43., vö. 3/1992. (IK.4.) IM utasítás.

[20] Az OFFI tevékenységét a ma is hatályos 24/1986 MT rendelet és a 7/1986 IM rendelet határozza meg.

zött a kezdetektől találunk írókat, jogászokat, egyetemi tanárokat, nyelvészeket vagy ügyvédeket. 1950 és 1960 között az OFFI-ban dolgozott Passuth László író is, aki önéletrajzi visszaemlékezésében az irodára mint a börtönt megjárta értelmiségiek nyugalmat adó menedékére emlékszik: „Legutolsó munkahelyem – az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda – volt számomra a legemberibb, olyanféle diszciplína, amely megközelítette a szellemi elfoglaltság perifériáit.”^[21]

III. A VÁCI FORDÍTÓI MUNKAKÖZÖSSÉG TÍZPARANCSOLATA

Bibó István jogászt, alma materem, a Szegedi Egyetem tanárát, könyvtárost, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagját, a harmadik Nagy Imre-kormány miniszterét jól ismerjük. Jogtudományi és államtudományi doktorátust szerzett és az Igazságügyminisztériumban dolgozott.^[22] 1945-ben a Belügyminisztérium közigazgatási főosztályát vezette, a közigazgatás reformtervezetén dolgozott, a jogelmélet területén többek között a jogerő, legitimitás kérdéseivel, az államelméleten belül alkotmánytannal, közigazgatástannal, az államhatalmi ágak elválasztásával és területrendezéssel foglalkozott.^[23] 1958 nyarán Göncz Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval együtt állították bíróság elé a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség vádjával.^[24]

Bibó szakfordítói tehetsége nem ilyen közismert. 1959. májusában került Vácra, majd szeptemberben az úgynevezett fordítóirodára osztották be.^[25] Az 1960-as évekig Magyarországon nem volt fordító- és tolmácsolás,^[26] ezért ebben a korszakban tulajdonképpen bárki készíthetett fordítást, aki beszélt az adott nyelvet és kellő szakismerettel bírt, értette az adott témát.^[27] Bibó 1935 és 1937 nyara között lefordította Hans Kelsen német nyelvű *Reine Rechtslehre* (Tiszta Jogtan) című művét, melyet Kelsen jóváhagyásával készített el.^[28] Börtönbüntetését többek között a váci börtön úgynevezett miniszteri cellájában töltötte, ahol

[21] Passuth, 1981.

[22] Kovács, 2011.

[23] Ld. Arcanum.hu: Magyar Életrajzi Lexikon.

[24] Ld. Kovács, idézi: S. Varga at al., 1995, 507–532.

[25] S. Varga at al., 1995, 474.

[26] Klaudy kiemeli, hogy a fordítóképzés csak a hetvenes években indult el a felsőoktatásban. Ld. Klaudy, 1994, 22.

[27] Napjainkban a szakfordítás végzéséhez szakfordítói végzettség is szükséges. A 24/1986 8VI.26.) MT rendelet 6/A. § szerint cégkivonat hiteles fordítására, valamint a cégjegyzékbe bejegyzendő adatoknak és cégiratoknak az Európai Unió bármely – a cég választása szerinti – hivatalos nyelvére történő hiteles fordítására a szakfordító vagy szakfordító-lektor képesítéssel rendelkezők is jogosultak, nemcsak az OFFI.

[28] A kiadás részben anyagi okok, részben érdektelenség miatt Bibó halála után, 1988-ban történt meg. Ld. Szabadfalvy, 2011, 163., vö. [22].

a hatalom – ötvenedmagával együtt dolgozó cellatársaival – fordítóirodaként vette igénybe szellemi tehetségét.^[29] Állandó vagy alkalmi börtön-fordítóirodai kollégája volt többek között Annus István, Andorka Rudolf, Cserbakői Endre, Donáth Ferenc, Fekete Sándor, Gép Győző, Göncz Árpád, Haraszi Sándor, Hege-dűs B. András, Kovács István, Litván György, Mérei Ferenc, Marián István, Rác Sándor, Rákosy Gergely, Regéczy-Nagy László, Vásárhelyi Miklós, Váradi Gyula, Zólamy László.

A börtönviselt magyar értelmiségiek menedéke lett a fordítói élet.^[30] Bibó a kezdetektől angolul, németül, hollandul fordított. A politikai foglyok a váci fordítóirodán vagy a speciálüzemben végeztek magas szintű fordítói vagy műszaki munkát a Belügyminisztérium számára. Különböző börtönmunkahelyek voltak, amelyekben a rabokat képzettségüktől függően foglalkoztatták.^[31] A fordítórabok a cellák összeczártságában idegen nyelvet, általános és szakmai ismereteket tanultak egymástól, hiszen ez mind kellett a jó minőségű fordítói munkához. Az iroda pénzt és információt hozott a BV számára,^[32] hisz e börtönmunkahelyeken a rabokkal megtermeltették saját eltartásuk költségeit.^[33]

A börtönhierarchiában az iskolázott politikai elítéltek iránt olykor még a börtönőrök is tisztelettel viselkedtek. A keresztyén Bibó filozófiai vagy Mérei Ferenc pszichológiai előadásai és egymással lefolytatott vitáik maradandó intellektuális élményt nyújtottak a bentlévőknek.^[34] Kétféle fordítandó anyag kerülhetett a rabok kezébe: technikai, műszaki anyagok vagy legálisan ki nem adható politikatudományi tartalmak.^[35] Ha a legfelső politikai vezetés valamilyen idegen nyelvű anyagot – nyelvtudás híján, főleg, ha nem oroszból volt – el akart olvasni, akkor azt a rabokkal fordíttatta le, és az elkészült anyag számozott belügyi szamizdat példányokban jelent meg.^[36] Bibó először egy Eisenhower-könyvet, aztán egy német joghölcséleti művet fordított.^[37] Itt fordította Göncz Árpád a második világháború alalműveit, Churchillt, vagy a gerillaháború taktikáját és stratégiáját. A protokollanyagok a külügy számára készültek, emellett olykor *daktiloszkópiát*,^[38] grafológiát, törvénytudást, orvostant, sőt kutyaidomításról szóló könyveket is fordítani kellett. Göncz így emlékszik erre: „...össze lehetett hasonlítani a német, az angol és az orosz felfogást. Az angol lényege, hogy szeresd a kutyát, legyen a barátod, a németé, hogy légy vele következetes, ha rosszul dolgozik, büntesd, ha

[29] Szabadfalvy, 2011, 163.

[30] Gonczarpad.hu: Idézetek.

[31] Litván, 1989.

[32] Fekete, 1992, 10.

[33] Magyar Nemzet, Kopácsi, 1992.

[34] Népszabadság, Molnár, 2002; lásd még: [11].

[35] Fekete, 1992, 10.

[36] Karinthy.hu: Beszélgetés Göncz Árpáddal a Karinthy Frigyes Gimnáziumban.

[37] Szilágyi, 1988, 495.

[38] Az emberi ujjak, tenyerek, talpak sajátos bőrmintázatának kriminalisztikai és személyazonosítási célú vizsgálata.

jól, jutalmazd. Az orosz felfogás meg az, hogy vesztegeds meg...”.^[39] E furcsa fordítóműhelyben más, kockázatosabbnak minősíthető iratok is előfordultak, mivel azonban életfogytiglani büntetésre voltak ítélve, nem tartották a rabfordítókat az információszivárgás szempontjából veszélyesnek és rájuk bízta az anyagot. Bibó egyenesen képtelenségnek tartotta, hogy repülőgépek műszaki szerkezeti leírásait fordították velük (talán oroszból?).^[40] Mérei francia lapokat szemlézett, Marián István tábornok (1956-ban a műszaki egyetemisták egykori parancsnoka^[41]) leginkább orosz műszaki szövegekből készített magyar nyelvi változatot a Magyar Néphadsereg számára. Mindeközben franciául is megtanult Méreitől, de az első francia nyelvelőket még Bibó Istvántól kapta, amikor szobatársak lettek a gyűjtőfogházban. Szabadulása után az OFFI-hoz került, ahol ennek köszönhetően orosz és román szövegek mellett francia fordításra is kapott megbízásokat.^[42] Sok rabtárs tanult a váci „Bibó-tanszéken”, ami valójában egy hokedlit és a ráterített rongyos darócnadrágot jelentette, hogy az mégse legyen kényelmetlen az érdeklődő tanszéki fordítógyakornokok számára.^[43] Ahhoz, hogy a tanszéket pontosabban is elképzelhessük, álljanak itt Rákossy Gergely sorai, aki szintén itt raboskodott: „Vácon az egyik épületszárnyat Lordok Házának nevezték a rabok. Semmi különös. Ugyanolyan cellák, ugyanolyan billenthető ablakok, ugyanolyan rácsok, ugyanolyan szalmazsákok, ugyanolyan alumínium-lavórok, ugyanolyan kiblik, ugyanolyan magaslábú, cseppnyi tetejű, semmire-nem-jó idéetlen asztalok, elbarnult hokedlik, ugyanolyan tömör vasalt ajtók, ugyanolyan rideg-fekete „kutyákkal”, ugyanolyan idegborzolóan cirpelő cirklikkel. Semmi különös. Csak éppen az itteni rabok halálra ítélték vagy életfogytosok voltak.”^[44] Az előadásokat egy okos, művelt s minden nagyképűségtől mentes, közvetlen tanszékvezető tartotta a legkülönfélébb témakörökben,^[45] aki nemcsak Mariánnal tanult franciát, de Rácz Sándornak németet, Annus Istvánnak történelmet tanított.^[46] „Nagyon sok fiatal, vagy többé-kevésbé képzetlen rabtársam fogott engem pedagógiai tevékenységre, – emlékszik Bibó.”^[47]

Fekete Sándor Méreivel és Litván Györggyel (szintén a Mérei-per elítélte) került közös zárkába a Gyorskocsi utcai gyűjtőfogházban, még a tárgyalása előtt. Méreit a váci „fordítói műhelyben”, majd a pesti Országos Börtön tanodájában eltöltött évek alatt kedvelte meg, hiszen ő segítette franciatudása fejlesztését, mivel fejből tudott Baudelaire-verseket. Például az *Une charogne* vagy a *Les fleurs du mal* egy francia kiadását, benne a *Tasse en Prison* című verset is. Ez utóbbiból

[39] Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára..

[40] Séra, 2022, 42.; vö. [68].

[41] Laczik, 2005; MTI 1956-os Ki kicsoda.

[42] Marián, 2016, 5.

[43] Gonczarpad.hu: Bibó öröksége és Séra, 2022.

[44] Rákossy, 1971.

[45] Litván, 1989.

[46] Huszár (szerk.), 1995, 485.

[47] Bibó élete hangszalagon, Hitel, 1989, 16.

Fekete, Mérei segítségével nyers fordítást is készített.^[48] Fordítgatásait és fejből írott rímeit és verseit pusztán szórakozásnak tekintette.^[49] Gözserővel fordított Heinét, s egy-két Schillert, majd e verseket Mérei és Litván „ítélőszéke elé bocsátotta”, s baráti észrevételeik nyomán kijavította.^[50] Első börtönfordítási feladata egy fotómontázs könyv volt, majd ezt követte a közvéleményről szóló anyag. A fotózásról keveset tudván, társaitól kapott hasznos műszaki ismereteket, a tömegkommunikáció új tudományát taglaló vastkos kötet fordításából pedig angolul tanult, és ezáltal közvetlenül értesültek társaival a szovjet–kínai politikai szakítás érlelődéséről.^[51] Regéczy-Nagy László egykori honvédtiszt, a Bibó-per harmadrendű vádlottja a saját zárkájában szintén angol–magyar fordítóként tevékenykedett, de csak néha sikerült találkoznia Bibóékka, mivel őt máshová osztották be.

A Bibóval közös cellában a hat évéből hármat fordítóként eltöltő Göncz Árpád, a Bibó-per másodrendű vádlottja a világháborús anyagok mellett grafológia tankönyveket fordított.^[52] Kéziszótár híján néha egy tűzoltóautó gépkönyvét hívták segítségül, ebből persze olykor adódtak terminológiai félreértések. De szótár bevitelét ennek ellenére nem engedélyezték számukra. Bibó elsődlegesen történelmi és jogi szöveg értelmezésében segített társainak.^[53] Litván Györgynek De Gaulle emlékiratait kellett fordítania, és miközben a Népszabadságot olvasni tiltott volt, a fordítás céljából megkapott londoni *Times*-nak a fordításra ki nem jelölt részeit mindig átnézték a vaságyon fekvő.^[54] Litván nemcsak közös zárkafolyosón volt Bibóval, hanem a fordítóirodát is közös munkahelyüknek tekintette.^[55] Az értelmiségi létből fakadt némi humor is. Ha kezükbe kaptak egy törvényszéki orvostani szöveget, akkor mindent megtettek, hogy észrevétlenül beleszerkesszék a fordításba a ”kolbaji féle nikkelsoros kukoricavetés”-t is.^[56] Máskor egy bűnügyi könyv kapcsán igyekeztek feltűnésmentes szövegkörnyezetbe illeszteni a ”mélabú”-t a célnyelvi szövegváltozatba. A kitűnő váci fordítóiroda folytatta elődje, az ötvenes évek börtönvilágából a rajkosokkal és a szociáldemokratákkal elkezdett fordításokat, mint például Churchill háborús emlékiratait. Itt dolgozták ki elődeik a fordítás tízparancsolatát. Litván kiemeli, hogy a fordítás elsőszámú követelménye a váci szabályzat szerint nem a nyelvtudás, hanem a bátorság volt. Kelltt még olvasni tudás és a magyar nyelv alapos ismerete is, és csak valahol a tizedik helyen állt a sorban az adott idegen nyelv

[48] Fekete, 1996.

[49] Fekete, 1996.

[50] Fekete, 1991.

[51] Fekete, 1992.

[52] Göncz Árpád előadása, 2009, 17.

[53] Göncz Árpád előadása, 2009, 17. Bibó zárkabeli hokedlijét hívták Bibó-tanszéknek, ahol ültek, amikor társainak az ismeretátadást nyújtotta.

[54] Miközben tudták, hogy a zárkában besúgó is volt. Ld. Litván, 2009, 37.

[55] Litván, 2004, 9.

[56] Passuth, 1981.

bizonyos fokú birtoklásának készsége.^[57] Bár ennek a fordítói tízparancsoltnak eredeti példánya nem fellelhető, szóba jöhetett még a lelkiismeretesség, a tiszta akarat, a tárgyi szakavatottság, a tájékozottság, vagy a fordítási képesség mellett a bírálati (lektori) képesség, a nyomozói kedv, a gyors felfogás és a stílusérzék, a pontosság vagy akár a gyors témaváltás képessége.^[58] Egyszer Bibónak is odaadták egy holland játék technikai leírását, amit talán egy belüleges főnök gyermekének hozhattak ajándékba külföldről. És bár Bibó hollandul nem tudott, de értett németül és angolul, így kellő logikával, intuícióval és bátorsággal lefordította ezt is.^[59] Regéczy-Nagy inkább azokat a nehéz műszaki szövegeket kapta, amelyeket senki nem vállalt.^[60] Emellett jogi szakirodalmat és történeti szakirodalmat, például a második világháború történetét kellett fordítaniuk.

Kovács István egykori hadműveleti csoportfőnök szintén a váci fogházba került.^[61] Nehezen viselte, hogy eleinte nem kaphatott olvasnivalót, de később engedélyezték, hogy a hozzátartozói meglátogassák és könyveket küldjenek neki. Bibó úgy emlékezett, hogy Vácon, a fordítóirodán az általános börtönviszonyokhoz képest már jó könyvellátásuk volt, mivel ők jelölhették be a magyarországi könyvkiadók prospektusaiból, hogy a börtönkönyvtár mit rendeljen meg.^[62] „Olyan könyvellátásban volt részem, amilyenben még könyvtáros koromban sem.”^[63] Kovács leginkább azzal foglalta el magát, hogy oroszról magyarra Clausewitz-et fordított. Ő is a nagy miniszteri cellában volt Bibó, Donáth Ferenc, Haraszti Sándor, Vásárhelyi Miklós, Váradi Gyula vezérőrnaggyal együtt. A bizalmas jellegű kiadványok fordításának köszönhetően információkhoz is hozzájutottak. Emlékei szerint a szigorításokat hamarosan feloldották, levelezhettek, csomagot kaphattak, beszélőn vehettek részt. Miután 1960 áprilisában amnesztiával szabadult, az OFFI alkalmazottja lett.^[64] Ő úgy élte meg, hogy a börtönparancsnokság által megszervezett fordítóirodában szürkeállományuk hasznosításával értelmesebben telt az idő. A fordításokkal zömében olyan irodalmat ültettek át magyarra, amely szerinte is hivatalosan csak a Központi Bizottság tagjai kezébe kerülhetett.^[65] Winston Churchill emlékiratainak például Vásárhelyi volt a fő fordítója, Kovács pedig a katonai tanácsadó szerepét töltötte be ebben a munkában. Vásárhelyi első munkája a Montgomery-emlékiratok voltak.

Kő András újságíró a rendszerváltoztatás után kivégzettek hozzátartozóival és börtönviselt személyekkel levelezett az ötvenhatos események kutatása során. Neki köszönhetően Gép Győző diplomás fordító, Angyal István pere egyik

[57] Litván, 2004, 39.

[58] Karcsey, 1974, 546., 551.

[59] Litván, 2004, 40.

[60] Magyar Nemzet: Kémfotó az O betűből, 2011.

[61] 1956. október 31-én bízták meg a Magyar Néphadsereg vezérkari főnöki teendőinek ellátásával.

[62] Huszár (szerk.), 1995, 484.

[63] Bibó István élete hangszalagon, Hitel, 1989.

[64] Néphadsereg, 1989/29. sz.

[65] Magyar Nemzet, 1989/197. sz.

vádlottjának levele is napvilágot látott, több mint hatvan évvel az események után. Ebben Gép leírja, hogy az illegitim börtönbüntetés után csakis segédmunkás, gondnok stb. lehetett, vagy otthonról fordíthatott. A börtönben a fordítóirodán Gönczcel, Zólamy Lászlóval, Mariánnal, Bibóval, Vásárhelyivel együtt tevékenykedett. Szerinte mind tehetséges fordító volt.^[66] A belügy számára olyan, aktuális nemzetközi politikai anyagokat fordítottak, amelyekhez senki más nem fért hozzá, és amelyet megosztottak egymással a „bajtársi kényszermunka-közösség” tagjai, s együtt kiértékeltek azokat a Bibó-szemináriumokon.^[67]

Dr. Tóth József jogász a Belügyminisztérium által fenntartott kémiai kutatólaboratóriumban diszpécseri feladatot látott el, és így emlékezik a börtönfordítókra: „[a váci régi börtönépület egy külön szárnyában] Volt ott egy híres zárka, az ötvenes, ez volt a legnagyobb, huszonöten voltunk benne, korábban a prototáns istentisztelet céljára szolgált. Mellette, az 51-esben olyan neves személyiségek voltak, mint Bibó István, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Várady Gyula. A fordító társasághoz tartozott Fekete Sándor, Rákossy Gergely, Mérei Ferenc és még sokan mások... ..Az én szellemi fejlődésemre kétségkívül igen nagy hatással voltak azok a személyiségek, akikkel ebben az időben együtt voltam... „^[68] Rákossy Gergely később kínai és vietnami novellákat fordít az angol mint közvetítő nyelv segítségével, amelyet a börtönben sajátított el.^[69] Rác Sándor így emlékezik: „Életem legszebb időszaka amit [Bibó] Pistával töltöttem együtt a cellában, mert amíg vele éltem, addig nem voltam rab. A szellemet nem lehet bilincsekbe zárni.”^[70] Bibó szerint is „ez a fordító együttes rendkívül kellemes volt, a vártnál is nagyobb méretű szabadságban éltünk”.^[71]

IV. AZ ÁLLAMI FORDÍTÓIRODA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN

A nehéz politikai időkben az OFFI vezetői gyakran váltották egymást. 1949-ben Tardy Lajos jogászt, az igazságügyminisztérium alosztályvezetőjét bízták meg az iroda igazgatói teendőivel. Ezt a művelt filoszt is, aki író, műfordító is volt (később a történelemtudomány doktora) koncepció s perbe vonták, majd eltávolították az intézmény éléről, a kinevezését követő hat év elteltével, és csak később rehabilitálták.^[72] Helyettesét, Thegze Lajost is, aki a belügyi fordítóelődöt vezette, vele együtt ítelték el, szintén koholt vádak alapján. Tardy bűne lehe-

[66] Magyar Hírlap, 2018/255. sz.

[67] Goczarpad.hu: Bibó öröksége és Séra, 2022.

[68] Bereczky – Vajda, 1991.

[69] Népszava, Aczél, 2017.

[70] Délmagyarország, 1989/135. sz.

[71] Hitel, 1989/19. sz.

[72] Tardy, 1986.

tett, hogy nem vett fel pártkádereket, nyelvtudás híján.^[73] Tardyt Dobossy Imre, majd Sándor Pál váltotta 1956. október 1-jén, aki 1957-ben az egyetemi katedrát választotta a fordítóiroda helyett. (Dobossy ezután és a 60-as években az OFFI igazgató-helyettese volt.) Az intézmény első női vezetőjének is e nehéz politikai időszak jutott, Haraszi Istvánné 1958. márciusától három esztendőn át vezette a fordítóirodát.^[74]

2. ábra: MTI-közlemény Tardy Lajos igazgató koncepció peréről
(Forrás: Népszabadság, 1957. január 4.)

Az OFFI-nak a kezdetektől a humán erőforrás rendelkezésre állása és a forgalomnövekedés aránytalanságával kellett megbirkóznia, illetve a külfordítói állomány hatékony ellenőrzése, képzése is folyamatos kihívást jelentett.^[75] Az iroda alkalmazottai olyanokból álltak, akik éltek külföldön és bírták az idegen nyelveket. A csúcsteljesítményt az a dolgozó tartotta, aki tizennégy nyelven írt és beszélt.^[76] Egyiptomból, Kanadából, Indiából, az Egyesült Államokból számos megkeresés érkezett az irodához, hogy a „ferencz-józsefi és a Horthy-korszak alatt kivándoroltak” okiratait fordítsák le, amelyeket a hazatérési kérvényeikhez csatolni akartak. De voltak örökségi és válóperi iratok is, és ekkoriban az OFFI műfordításokat is vállalt. Az *Izvesztija*, a *l'iumanilé'* a *Neues Deutschland*, a bolgár, a lengyel, a román, az albán, a csehszlovák lapok érdekesebb cikkeit is itt fordítják magyarra.

[73] Tardy, 1986.

[74] Németh, 2021, 161.

[75] Németh, 2021, 161.

[76] Ahol a világ minden nyelvén beszélnek... Kis Ujság, 1950/110. sz.

Az OFFI a belügyminisztériumi hitelesítő irodából alakult át, eredetileg azzal a céllal, hogy a magánfelek hiteles fordítási igényeit kielégítse. Ezt az elképzelést azonban hamar túlszárnyalták a hatvanas években megnövekvő nemzetközi kapcsolatok (világkongresszusok, konferenciák, ipari vásárok) okozta fordítási igények,^[77] miközben korábban nem voltak hagyományai egy mindenki számára hozzáférhető központi műszaki fordító szolgálatnak.^[78] Igény lett nemzetközi kiadatási iratok fordítására, egyes állami hivatalok külföldi levelezésére, továbbá jogszabályok angolra fordítására. Az iroda jegyzőkönyveket, határozatokat, utasításokat, termékleírásokat, leveleket, műszaki terveket, egyezménytervezeteket, vádiratot, tűzrendészeti állománytáblát is fordított.^[79] Megrendelői például az Állami Földméréstani Hivatal, a Bp-i Rendőrfőkapitányság, a Belügyminisztérium, az ORFK, a Külkereskedelmi Minisztérium, a PKKB, az Építésügyi Minisztérium, a Fiatalokorúak Bírósága voltak.^[80]

A két világháború között és 1945 után, az aktuális nemzetközi gazdasági kapcsolatokból eredően, időrendben a német, orosz, és a kétezres évekre az angol nyelv vált dominánssá,^[81] és a célnyelvi igények folyamatosan bővültek, módosultak az OFFI-ban. A leggyakoribb nyelvirányok a rendszerváltás előtti évtizedekben az orosz, angol, cseh, német, francia, de előfordultak szerb-horvát, szlovén, lengyel, ukrán, bolgár, szlovák és román nyelvről vagy nyelvre is megrendelések. Ritkán a japán, a norvég vagy a latin nyelv is feltűnik a fordítandó nyelvek körében, majd a fordítóknak már egyre több, kevéssé ismert nyelvet és műszaki tudást együttesen igénylő szövegnél kellett helytállni. A japán műszaki szövegek állandó munkának számítottak, és gyakorivá vált a svéd és – a kubai forradalom hatására – a spanyol nyelvtudást igénylő fordítandó műszaki anyagok köre is.^[82] Ugyanakkor előfordult, hogy nem volt spanyol műszaki szótár, ezért a fordítók jobb híján német–spanyol, magyar–német stb. szótárak kombinálásával dolgoznak.^[83] 1954-ben az árbevétel jelentősen, közel nyolcmillió forinttra növekedett, az iroda a budapesti Markó utcai helyiséget kinőtte, és 1954. október 3-tól kezdve a Damjanich utca 12. sz. alatt működik tovább.

[77] Nemzetközi piacon tevékenykedő külkereskedelmi vállalatok anyagai, világpiaci jelentések (pl. fenyőfűrészáru, cellulóz), ekkoriban tipikusan orosz nyelvre.

[78] Haraszti Istvánné igazgató nyilatkozik a Műszaki Élet 1961/8. és a Népszava 1959/299. számában.

[79] Ld. OFFI-archívum.

[80] Később, a hetvenes-nyolcvanas évek fordítandó iratait már a KGST levelezések, szállítási iratok, orosz és cseh dokumentumok alkották. Leckekönyvek fordítására, jogsegélyszerződések, egyezmények (pl. magyar–jugoszláv, magyar–francia, magyar–„cubai”, magyar–iraki, magyar–svéd, bolgár–görög, magyar–olasz) fordítására is nagy igény mutatkozott. Speciális (minősített) iktatás esetén előfordult, hogy csak a fordítandó anyag lapszámára, az átirat darabszámára, konkrétum nélküli technológiai leírásra vagy műszaki dokumentáció fordítására található az ügyviteli bejegyzés, azonosító név vagy szám nélkül, csupán a nyelvirány megjelölésével.

[81] Népszabadság, 2006/286. sz.

[82] Haraszti nyilatkozata alapján ld. [77].

[83] Haraszti nyilatkozata alapján ld. [77].

V. AMNESZTIA UTÁN: POLITIKAI ELÍTÉLTEK AZ OFFI-BAN

Bibó 1963 tavaszán közkegyelemmel szabadult. Először alkalmi munkaként az OFFI-nál dolgozott külsős fordítóként, majd a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában tudott elhelyezkedni, ahol nyugdíjazásáig dolgozott.^[84] Szabadulása utáni mindennapjai négy „hálózat” kötelékében teltek: a család, a KSH könyvtára, a BM belső elhárításának ráállított ügynökhálózata és azon ötvenhat után elítéltek „válogatott társasága”, akikkel fordítóirodai cellatársak voltak.^[85] Az OFFI-ban is, mint Vácott, német, angol és francia nyelvű fordítóként dolgozott.^[86]

Az amnesztia évében jogszabállyal központosították az állami szervek fordítási lehetőségeit, és az állami és társadalmi szervezeteknek, szövetségeknek is hiteles fordítás céljából az OFFI-hoz kellett fordulniuk.^[87] A hatvanas évek közepétől hatszáz vállalat rendszeresen megkapta az OFFI figyelőszolgálat negyedévenként megjelenő kiadványát, amely a munkaszervezéssel és vezetéssel foglalkozó, külföldön megjelenő legfrissebb cikkekre és könyvekre hívta fel a figyelmet. Bibó ekkoriban a könyvtárosi állása mellett is nagyon sok fordítási és lektorálási munkát kapott az említett nemzetközi szervezéstudományi irodalomból. De eredeti szakmájának, az állam- és jogelméletnek tárgyköreitől eltérő, új szakterületekben pályamódosítás érdekében nem kívánt elmélyedni, e fordításokon túl. Szerény nyugdíját kis jövedelmű alkalmi munkákkal ki tudta egészíteni.^[88] Megélhetési gondok miatt mellékmunkaként fordítást és lektori véleményeket írt az Európa kiadónak, ahol később Göncz is dolgozott.^[89] Annak ellenére, hogy német és francia felsőfokú nyelvvizsgát tett és angolul, oroszul is értett, a korabeli kultúrpolitikai államhatalom nem biztosított számára hazai publikálási és külföldi kiküldetési lehetőségeket.^[90] A szabadúszó fordítói és lektori állás tehát megélhetési kényszerből vállalt munkákat, és nem a teljes szabadulást jelentette a rendőrállami kontroll alól, hiszen egyéb értelmiségi állásra ezek az egykori rabok nem számíthattak.^[91] Olyan történelmi és társadalomtudományi dokumentumregényeket fordított, amelyek nem voltak teljesen érdektelenek számára.^[92] Ekkoriban az Igazságügyi Minisztérium gyakorolja a szakfordításügy árhatósági jogkörét is, megállapítja, módosítja a fordítói, illetve a fordítási tarifát, országos hatállyal, minden fordítási tevékenységre kiterjedően.^[93]

[84] Népszabadság, 1995/206.sz.

[85] Gyarmati, 2013, 138. Az egykori 476-os számú fogvatartottakat a titkosszolgálatok jegyzőkönyvei Október 23. Pártként emlegetik, de ilyen szervezkedés valójában sosem volt. Vö. [15].

[86] Noszkai, 2010.

[87] 1/1963 (III. 12.) IM-rendelet.

[88] Huszár (szerk.), 1995, 548.

[89] Petőfi Irodalmi Múzeum: Bibó életrajz.

[90] Huszár (szerk.), 1995, 558.; Az Országos Ösztöndíjtanács formanyomtatványa (1974), 615.

[91] Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára, 2022.

[92] Ménesi, 2011, 51.

[93] Pozlovics, 1977, 48.

Az amnesztiával a váci fordítókollégák közül Regéczy-Nagyot és Gönczöt még nem engedték ki.^[94] Előbbit szabadulása után körülbelül egy évig még megfigyelték, és sokáig nem talált tisztességes munkát a tisztí múltja, egykori követségi alkalmazotti állása és a börtön miatt.^[95] Neki is alkalmi fordítóként kellett gondoskodnia családjáról. Először az Irodagép Vállalatnál lett segédmunkás, később az OFFI-nál külsős fordítóként dolgozhatott a rendszerváltásig. 1996-ban nyugdíjba vonult, de állástalan fordítóként nem voltak meg a szükséges szolgálati évei a nyugdíjjogosultságra.^[96] Szabadulásuk után Bibóval megállapodtak abban, hogy inkább nem tartják a kapcsolatot, mivel figyelték mindkettőjüket. Bibó felesége állást kapott az angol követségen, ők pedig külfordítók lettek az állami fordítóirodánál.^[97] Göncz Árpádot a rendszerváltás után köztársasági elnökké választották. Jelölése másnapján Karcsay Sándor, a KDNP képviselője, az OFFI egykori szakmaiigazgató-helyettese elismeréssel beszélt az elnökről és barátságukról, amely részben az OFFI-ban töltött fordítói évekből eredt.^[98]

Az OFFI több vezetője és szaknyelvi fordítója jogi doktorátussal bírt, és sokan dolgoztak az Igazságügyi Minisztériumban. Bibó is a minisztérium tisztviselője volt, bár ő maga ritkán említette az ott eltöltött hat évét.^[99] (A minisztérium IX. Magánjogi és közigazgatási jogi osztályán Bibó mellett még tizennégyen dolgoztak, többségük berendelt bíróként, az osztályt Sárffy Andor, kúriai bíró, egyetemi tanár vezette.^[100]) Az OFFI személyi állománya a kezdetektől művelt értelmiségiek köre volt, és az intézmény szerepe az ötvenes évek alatt ebből a szempontból is különlegessé vált.^[101] Azzal, hogy az amnesztia után az OFFI több, idegen nyelvet tudó ötvenhatosnak adott kereseti lehetőséget, egyben ugródeszkat is biztosított ahhoz, hogy később könyvkiadónál vagy szerkesztőségénél helyezkedjenek el.^[102] Molnár Adrienne szociológus kiemeli, hogy ekkoriban azok, akik az állam részéről gesztusokban részesültek, csak szűk mozgásteret kaptak. Jól példázza ezt az elítéltek fordítói „karrierje”. Például Fekete Sándor sem kapott teret írásai megjelentetéséhez szabadulása után, és örült, ha néhanapján fordítást kaphatott, vagy álnéven, vagy monogrammal jelzett rövid recenziókat

[94] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. számú törvény erejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról.

[95] Magyar Demokrata, 2020/12. sz.

[96] Orient Press: Vallott a Bibó-Göncz-Regéczy per harmadrendű vádlottja, 2013.

[97] Fekete, 2011, 15.

[98] Pesti Hírlap, 1990/95. Karcsay Sándor 1950–1967 között az OFFI szakfordítója és lektora, 1967–1977 között az OFFI igazgatóhelyettese, 1978–1990 között nyugdíjas jogi szakszerkesztője. 1977. decemberben nyugdíjazták, ezután részidős jogi szakszerkesztő és lektor munkakörben foglalkoztatták 1990. májusig.

[99] 1938. december 1-től 1944. október 20-ig. Ld. Révész, 2018, 138., 147. Bibó minisztériumi ténykedésének ideje alatt három vezető váltotta egymást az intézmény élén: Radocsay László, Antal István és Vladár Gábor.

[100] Révész, 2018, 148.

[101] Németh, 2021, 157.

[102] Népszabadság, Molnár, 2002/247. sz.

írhatott egy folyóiratba. Az ötvenes években az állami fordítóiroda munkatársai közé tartoztak az itthon maradt arisztokrácia tagjai,^[103] a hatvanas évektől pedig az OFFI munkatársai között Bibó, Göncz vagy Passuth mellett sok további ismert személyiség volt (pl. Eszterházy Mátyás, Ottlik Géza, Németh László, Széchenyi Pál).^[104]

Amikor az állami fordítóiroda előszobájában Göncz Árpád összetalálkozott Bibóval és Demény Pállal,^[105] bemutatta őket egymásnak. Bibó rákérdezett: „Kérlek szépen, AZ a Demény?” Mire Demény azt válaszolta: „Kérlek szépen, az OFFI-nál mindenki AZ.”^[106] Ő 1956. október 15-én szabadult és 1967-es nyugdíjazásáig szintén fordítóként tevékenykedett. Göncz saját műfordítói munkássága kapcsán többször beszélt arról, hogy a börtönben lett fordító, bent tanult meg angolul, és így lett író később, a börtönbéli fordítóirodai kapcsolatainak köszönhetően, az OFFI előtt pedig a Nehézipari Kutató Intézetben és a Tudományos-tervezési Tájékoztatónál volt szakfordító.

Hegedűs B. András (a Mérei-Fekete-per vádlottja) kiszabadulása után Budapesten munkanélküli volt, illetve alkalmi fordításokból élt a hatvanas évek elején. Három évig ő is az „Országos Fordító Iroda kenyerét ette”,^[107] és ezt amolyan monoton rabszolgamunkának élte meg.^[108] Andorka Rudolf szerencsésebb volt, őt sokat foglalkoztatta először a műszaki könyvtár, majd az OFFI és a Műszaki Fordítóiroda is. Megelégedetten vette tudomásul, hogy mint fordító tevékenykedhet és jól kereshet ezzel.^[109] Visszaemlékezésében kitér arra, hogy átmeneti ideig a fordítóiroda igazgatója az ÁVH egyik felsővezetője volt, aki „tudta, kik vagyunk, és mi is tisztában voltunk vele, hogy ő kicsoda – így békén hagytuk

[103] Magyar Nemzet, 1997/102. sz.

[104] Népszabadság, 1995/188. sz.; Magyar Nemzet, 2003/141. sz. ABC-rendben a következők: Antalffy Tibor, Boikliev Dimo, Chrudinák Alajos, Darvas Iván, Demény Pál, Dessewffy Olivér, Dobossy Imre, Eszterházy Mátyás, Fekete Sándor, Hamburger Dénes, Hegedűs András, Herbert Egon, Karcsay Sándor, Kéri Kálmán, Krassó György, Márkus György, Marián István, Matheovich László, Mérei Ferenc, Németh László, Ottlik Géza, Raj Tamás, Rákosi Nelly, Széchenyi Pál, Tardy Lajos, Tarnóczy Lóránt, Yolland Artúr, Zalgóváry Á. Károly, Zimányi Tibor, Zólamy László, Viczián István, Vámbéry Ármin. Korábban Andorka Rudolf is dolgozott az Országos Fordítóirodának. Kapcsolatba került a Műszaki Fordítóirodával is, és ez a fordítóiroda is tele volt osztályidegenekkel, nagyrészt egykori katonatisztekkel. Fél évig mint szabadúszó fordított az Országos Fordítóirodánál, amelynek az igazgatóhelyettese akkor Dobossy Imre volt. Ld. Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolfal.

[105] Deményt is koncepció perben, 1946-ban kényszermunkára ítélték, majd 1954 májusában tíz évet kapott szervezkedés vádjával. Később rehabilitálták.

[106] Váradi, 2002/4. sz.

[107] A sajtóvisszaemlékezésekben, interjúkban gyakran olvasható az állami fordítóiroda OFI vagy Országos Fordító Iroda néven, de hivatalos elnevezése a közigazgatásból történt 1949. évi kiszervezése óta a mai napig helyesen Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI), jelenleg OFFI Zrt.

[108] Rádai – Mink, 2001. Hegedűs B. András az ELTE BTK tanársegédje (1953–1957); közben a Petőfi Kör egyik titkára (1956). Elbocsátása után a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) munkatársaként társadalmi–statisztikai vizsgálatokat végzett (1957–1958), letartóztatták (1958), az ún. Mérei-Fekete-per vádlottjaként két év börtönre ítélték (1959), kiszabadulása után Budapesten munkanélküli, ill. alkalmi fordításokból élt (1960–1963). Lásd: Nevpont.hu: Hegedűs B. András.

[109] Andorka.hu: Andorka életrajz.

egymást”.^[110] Később Andorkát otthoni fordítási munkára kötelezték, majd felmondtak neki, így szabadúszóként folytatta tovább.^[111] Dobossy Imre igazgató-helyettes tisztességes és nagyon jóindulatú emberként ismerte meg, aki a politikai üldözötteken segített, hisz a fordítóiroda tudatosan látta el munkával a „politikailag gyanús alakokat”.^[112] Mivel fordításokat végzett nekik, Andorka is kapcsolatba került a Statisztikai Hivatal könyvtárával. A könyvtár igazgatója, Dányi Dezső alkalmazta később Bibót. Andorka angol közgazdaságtant, matematikát olvasott, fordított, később megtanult lengyelül. Az OFFI-ban tapasztalt-hoz hasonló vezetői hozzáállást látott Péter György ars poeticája kapcsán, aki a KSH vezetőjeként szintén arra törekedett, hogy színvonalas munka folyjék a hivatalban, oda intelligens embereket vegyenek fel, illetve ilyen embereket politikai okból se távolítsanak el.

Kovács István kiszabadulása után, harminc évig a szláv nyelvekben szerzett fordítói jártasságot.^[113] OFFI-s éveit ő is külső munkatársként kezdte. Fordított többek közt oroszról, ukránból vagy bolgárból. Egy esztendővel később már belső munkatárs lett, és nyugdíjazásáig ott volt alkalmazásban. Néhány év után közfelkiáltással szakszervezeti titkárnak is megválasztották, politikai jogfosztott státusza ellenére. Kifejezett tiltakozása ellenére kollégái bizalmukról biztosították, így az OFFI-ból számos üldözött baj- és sorstársának sikerült átmeneti megélhetést szereznie a börtön után.^[114]

Eörsi István emlékszik Cserbakói Endrére, aki 15 évet ült Vácott.^[115] Cserbakói igen csekély díjazásért dolgozhatott az OFFI-nak a hetvenes években – a visszaemlékezésben egyenesen az éhbér kifejezést használja –, miközben kiszolgáltatottnak, kizsigereltnek érezte magát, és sem önállósodni, sem valamilyen fordítói szövetkezethez csatlakozni nem mert betegsége miatt.^[116]

Bibó nyugdíjas éveiben tudományos művet már nem, csak kisebb írásokat publikált és fordításokat vállalt.^[117] Franciául jelent meg A kelet-európai kisállamok nyomorúsága című kötete,^[118] vagy angol nyelven, 1976-ban A nemzetközi államközösségek bénultsága és annak orvosságai című írása.^[119]

[110] 1968. március 7-én a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Szarvas Pálnak, az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda nyugalmazott igazgatójának 60. születésnapja alkalmából a Munka Érdemrend arany fokozatát adományozta. Az ÁVH központi főosztályai közül az I. (Hálózati) Főosztály alá tartozó I/5. Osztály (Külső Hírszerzés) vezetője a megalakuláskor Szarvas Pál av. alezredes volt. Forrás: Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

[111] Visszaemlekezesek.hu: Andorka Rudolf.

[112] Visszaemlekezesek.hu: Andorka Rudolf.

[113] Magyar Nemzet, Kő, 1997/69. sz., 7.

[114] Visszaemlekezesek.hu: Andorka Rudolf.

[115] Lezo.hu: Cserbakói Endre (sz. 1931) tisztviselő, fordító. 1956-os szereplése miatt 15 évi börtönre ítélték, 1971-ben szabadult.

[116] Eörsi, 1988.

[117] [Történelemcikkek.hu](http://Tortenelemcikkek.hu): Bibó István élete.

[118] Rubicon Online: Tarján M. Tamás: Bibó István születése, 1911.

[119] Szoboszlai-Kiss, 2022, 359.

Göncz a szabadulása után szabadúszóként fordításból és írásból tartotta fenn családját. A műfordítás művészetét művelte, több mint 250 kötet került ki kezei alól, elsősorban angol, amerikai írók prózai munkái.^[120] Első fordítói munkája az Európa Kiadónál egy Huxley-novella volt (Szombat délután). Bent a börtönben fordította le Galsworthy Indian Summerjét a Forsythe Sagából, amit rabtársa, Litván György csempészett ki a feleségének, ajándékul házassági évfordulójukra. Ezt adta be az Európa Kiadóhoz 1964-ben próbafordításnak.^[121] Lefordította Churchill négykötetes memoárjának egyik kötetét, Sir Allen Brook visszaemlékezéseit, Kennedy beszédeit, és többkötetnyi gerillaelhárítás témájú írást.^[122]

1968-tól, az új gazdasági mechanizmus után ugrásszerűen megnőtt a kereskedelmi fordítások száma, és az OFFI költségvetési státusza is végérvényesen megszűnt. Az iroda Merényi Imre vezetése alatt, 1969-ben alakult C típusú vállallattá, az irodagépparkot új írógépekkel, villamos számológépekkel, sokszorosító gépekkel megújította, majd a számlázás és a könyvelés gépesítése következett. Merényi négy évvel az amnesztia után került a fordítóiroda élére és innen volt nyugdíjba 1980-ban.^[123] Ezt megelőzően ő is az Igazságügyi Minisztérium kötelékében dolgozott, ahol nemzetközi delegációkban kapott tolmácsolási feladatokat.^[124] Merényi igyekezett sajtónyilatkozatait szakmai tartalommal, informatívan, politikamentesen megtenni, és az állami fordítóiroda tevékenységét bemutatni a nagyközönség számára, a működési adatok tükrében.

[120] Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára. Többek között Edgar Allen Poe, T. S. Eliot, Shelley, Forster, Melville, Golding, Hemingway, Faulkner, Lowry, Styron, John Ball, Nat Turner, McCullough, Salinger, Updike és Doctorow műveit említi.

[121] Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára.

[122] Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára.

[123] „A fordítói munka gyakorlatában és irányításába nagy tapasztalatokkal rendelkező, de mégis fiatal és dinamikus egyéniségű, új igazgató került a szervezet élére, aki néhány év alatt elérte, hogy a költségek és a bevételek kiegyenlítsék egymást, s annak ellenére, hogy a nullszaldó mellett fejlesztésre nem igen maradt lényeges forrás, villanyírógépeket szerzett be, sőt a zökkenőmentes munkavégzéshez elkerülhetetlenül szükséges fénymásoló berendezések beszerzését is meg tudta oldani. Ezzel párhuzamosan csökkent az adminisztratív apparátus létszáma.” Forrás: Fordulat a fordításban, Marketing, 1985.

[124] A Kormány a Prágában, 1961. október második felében a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között kötetendő polgári-, családjogi- és bűnügyi jogsegélyszerződéssel kapcsolatos tárgyalásokra delegált küldöttséghez tolmácsként dr. Merényi Imre igazságügyminisztériumi főelőadót jelöli ki. Forrás: Igazságügyminisztérium irattár, 00114/1961.I.M.TÜK 3268/1961. Magyar-csehszlovák jogsegélyszerződés megkötésére kormányküldöttség kijelölése c. irat.

3. ábra: Merényi Imre igazgató (áll)
(Forrás: OFFI archívum)

Az OFFI vezetői, Frankovszky Attila, a közületi fordító osztály vezetője, Illyés József, a hatósági osztály vezetője, vagy Karcsay Sándor igazgatóhelyettes is gyakran adott interjút a vállalat működéséről.^[125] Innen tudjuk, hogy a fordítóiroda fő megrendelői a különböző közületek, vállalatok, és továbbra is az országos főhatóságok, minisztériumok voltak. A fordítóiroda stabilitásának időszaka kezdődött a Merényi-vezetéssel, melyre utódja is három évtizeden át építkezett.^[126]

Merényi és Szappanos Géza együtt több mint négy évtizeden át vezették az intézményt. Szappanos, elődjéhez hasonlóan, sokakat jól ismert a korábbi időszakból.^[127] Véleménye szerint a második világháború után egyértelműen leértékelődött a kormányzati fordítói tevékenység korábbi évtizedekben betöltött szerepe, mivel a diktatórikus hatalom koncepciójába nem illettek bele a magyar magánszemélyek nemzetközi kapcsolatait, főként nem a külföldi munkavállalás.^[128] Innentől kezdve leginkább a bírósági eljárásokban merült fel a hiteles fordítás igénye, emiatt viszont éppen az úgynevezett osztályidegenek előtt nyílt meg a terep, hiszen politikailag kevésbé frekvenciált ügyekről volt szó, nyelveket viszont főként ezek a művelt, de „reakciós elemek” beszéltek.^[129]

[125] Karcsay Sándor (sz. 1915), jogász, fordító. 1945 után a Belügyminisztérium törvényelőkészítő bizottságának tagja, részt vett az 1947-es választási törvény kidolgozásában, 1949-ben elbocsátották. 1946-ban a Demokrata Néppárt egyik megalapítója. 1950–1977 között volt az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda szakfordítója, lektora, majd igazgató-helyettese. Forrás: Felsooktatás.oktatólapok.mnl.gov.hu és Rev.hu.

[126] Szoták, 2019, 41.

[127] Szappanos 1980 és 2009 között, néhány hónap híján 30 esztendőn át állt az iroda élén. Érthetetlen módon 2009. évi távozása e szolgálat minden elismerésétől mentesen történt. 2019-ben az OFFI vezérigazgatója elismerő oklevéllel köszönte meg három évtizedes szolgálatát az állami fordítószolgálat 150 éves parlamenti jubileumi konferenciáján.

[128] Németh – Szoták, 2019, 155.

[129] Magyar Nemzet, 2006/336. sz.

A hatvanas évektől kezdve az iroda a feladatait stabilan száz fő feletti személyi állománnyal (belfordítók és ügykezelők), valamint ezer feletti külfordítói közreműködéssel látta el, miközben a feladatok mennyisége, a fenntartandó kapacitás és a tevékenységből befolyó bevétel folyamatosan nőtt. A kialakult bel- és külfordítói létszámmal a beérkező feladatok mennyiségéhez rugalmasan tudott igazodni a feladatellátó intézmény:

	Belső munkatárs	Külfordítók létszáma	Feladatmennyiség, bevétel
1950	12 fő	n. a.	napi 125 oldal (25 soros, 50 írásjeles szabványoldal)
1958-1960	100 fő	1200 fő	48 nyelven több évi ötszázhuszezer oldal, ebből napi 1400 oldal műszaki szöveg
1961-1966	n. a.	2000 fő	52 nyelven, napi 1700-1800 oldal, évi ötszázezer oldal
1967-1968	115 fő	1200 fő	30 nyelven, napi 2400 oldal
1970-1971	128 fő	1600 fő	minden szakterületnek külön referense van
1972	120 fő (ebből 50 fő fordító)	1800 fő	kb. 50 nyelven, évi egymillió oldal
1973-1974	120 fő (ebből 50 fő fordító)	2000 fő (ebből 50 ún. főállású szabadúszó fordító, és 1200-1400 a rendszeresen foglalkoztatott, akik emellett más foglalkozást űztek ^[130])	több mint 800 nagyvállalat megrendelő, évi egymillió oldal, napi 3000 oldal ^[131] , belső és külső fordítógárda 80 százaléka felsőfokú végzettségű, vannak, akik négy-hét nyelven beszélnek, évi kb. 46e számlatétel ^[132]
1975	138 fő (ebből 82 fő fordító) ^[133]	1800-2000 fő ^[134]	napi 3000 oldal, napi 80-90 munkalap évi huszonötezer magánmegrendelés és huszonötezer közületi megrendelés ^[135]

[130] Karcsay, 1974, 550.

[131] Dunántúli Napló, 1974/248. sz.; Népszava, 1973/271. sz.

[132] Karcsay, 1974, 548.

[133] Népszava, 1975. április (103. évfolyam, 77-100. sz.); 1975-04-18/90. sz.

[134] Tapasztalatcsere az OFFI és a MMDOK között, Népi Ellenőrzés, 1975/3-4. sz.

[135] Esti Hírlap, 1975.04.17.

1979	n.a.	n.a.	55 millió Ft éves bevétel, több mint 1 millió oldal, több mint napi 300 oldal ^[136]
------	------	------	--

1. táblázat: az OFFI személyi állományának és feladatainak alakulása
1950 – 1980 között (Forrás: OFFI^[137])

Szappanos szerint a nyelvtudomány összehozta az embereket, s bizonyos értelemben közös platformot épített ki eredetileg más világnézetűek között, miközben a politika másodlagos tudott maradni a szigorú szakmai követelményekhez képest. És talán épp a közreműködők műveltsége okán is. De nemcsak az OFFI adott munkát, alkotási lehetőséget a forradalom utáni évtizedekben számos kiváló értelmiséginek. A Statisztikai Hivatalon kívül Szappanos korábbi munkahelye, a Nehézipari Műszaki Dokumentációs és Fordító Iroda (NIMDOK) is hasonló intézmény volt.^[138] A hetvenes évek közepére megnőtt a műszaki fordítások mennyisége is.^[139] Érdekes, hogy ekkoriban az OFFI hatósági jogkört is ellátott. A nem magyar állampolgárok iratait fordították itt, de a magyar állampolgár külföldön született gyermekének anyakönyvezése is feladatkörébe tartozott.^[140]

Szappanos felidézi, hogy abban az időben a börtönbe meséket is küldtek be, még ezeket is fordították az elítéltekkel, hogy ezzel is szaporítsák a díjazható karaktermennyiséget. Utána is kaptak még fordítandó anyagokat, főleg Karcsey Sándor igazgatóhelyettes révén.^[141] Göncz Árpád az OFFI-t egy kinyújtott segítő kézhez hasonlította, aki az éppen ellehetetlenített értelmiségiek kapcsán tisztában volt a maga társadalmat segítő szerepével.^[142] Nem lehetett könnyű az államhatalom által az intézményektől elvárt feladatokat mindeközben maradéktalanul ellátni.

[136] Egymillió oldal, Magyarország, 1980/26. sz. Polzovics kiemeli, hogy az „OFFI (1974-ben) igazgatási, jogi, közgazdasági, de emellett műszaki szakszövegekből mintegy 660 ezer oldal (idegen nyelvekre további 240 ezer oldal) fordítást végzett”. Ld. Polzovics, 1977. 49.

[137] OFFI-kutatás – a megismerhető és nyilvános sajtószemelvényekben az OFFI vezetői által adott nyilatkozatok alapján, tekintettel arra, hogy ennyi idő távlatában a társaság működéséről már nem állnak rendelkezésre hivatalos irattári anyagok az üzleti működésről.

[138] Németh-Szoták, 2019, 156-157.; ill. Andorka visszaemlékezése

[139] Pl.: atomerőmű műszaki dokumentációja, a helváni Nílus-híd műszaki leírása, szovjet és dán házgyárok dokumentációja, Csehszlovákiának készülő benzintöltő állomások dokumentációja, baromfikombinát dokumentációja.

[140] Magyar Hírlap, 1975/10. sz.; Karcsey, 1974.

[141] Németh – Szoták, 2019, 158.

[142] Boóc et al., 2006 – könyvajánló a kötet hátoldalán.

4. ábra: Vida Tamás igazgatóhelyettes (jobbról a második)
(Forrás: OFFI archívum)

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

A politikai elítélteknek a huszadik század közepén a magyar állam számára végzett fordítási tevékenységéről írott emlékezéssel most betekintheztünk egy szomorú korszak hétköznapijaiba. E különös fordítói életképekből hat évtizednyi távolságból is látható maradt az alkotás öröme, a humor, a tanulás iránti mohó vágy, a szolidaritás és az, hogy hogyan hasznosult végül a váci és az országos fordítóirodában az ötvenhatosok és Bibó „fényt hozó szellemisége”,^[143] nemcsak az adott politikai rendszer számára. Az államhatalom által megszervezett fordítói foglalkoztatás bajtársi szövetséggé, barátsággá nemesedett a váci „fordítóirodát” megjárta rabfordítók között, hiszen az OFFI-nak a fordítóképzés elindulása előtti évtizedekben olyan kiváló fordítók dolgoztak, akiket mint írókat, tanárokat, politikusokat, tudósokat vagy költőket politikai okokból mellőztek, de nyelvismeretüket és műveltségüket az iroda ügyfelei számára tudták kamatoztatni. A fordítóiroda a hatvanas években így lett tele művelt osztályidegenekkel. Történt ez annak ellenére, hogy a párt intézményi szinten leginkább arra törekedett, hogy a politikai hatalom az állami főhatalom fölé kerekedjen.^[144] Az

[143] Szoboszlai-Kiss, 2022, 364.

[144] Révész 2022, 45-46. Vö. Cserényi-Zsitnyáni, 2009. Az ÁVH központi főosztályai közül az I. (Hálózati) Főosztály alá tartozó I/5. Osztály (Külső Hírszerzés) vezetője a megalakulásakor Szarvas Pál áv. alezredes. 1965-től nyugdíjazásáig az OFFI politikai megbízott igazgatója is volt.

'56-os elítéltek számára a börtönben vagy a szabadulás után az OFFI kötelékében végezhető fordítói munka kis biztonsgot, némi kapcsolódást nyújtott az élethez, akkor is, ha többségük valószerűtlenül alacsony nyugdíjból, kis fordítói vagy lektori honoráriummal kiegészítve élhette mindennapjait.^[145] Ifj. Bibó István is a megélhetési célú fordításra, lektorálásra emlékszik vissza, amikor apja havi 2500 forintos fizetése mellé kellett a kiegészítés.^[146] Trócsányi László igazságügyi miniszter is hasonlóan emlékezik a rendszerváltozás előtti évtizedekre: „Édesapám... rendszeresen fordított az OFFI-nak szlovák és német nyelvből, ill. nyelvre, édesanyám pedig leíróként dolgozott ott egy időben. A nehéz időkben sok régi értelmiségi családnak segített a megélhetésben, akár egy-egy balatoni üdülés kifizetésében, ha az irodától megbízás érkezett.”^[147] Göncz szerint magyar hagyomány lett, hogy ha egy értelmiségi kijött a börtönből, azt hagyták fordítani. Túlfizetni nem volt szabad, tizenkét órát dolgoztatták, így már nem volt ideje, ereje megírni a saját gondolatait. Bibó egyetértett azzal, hogy a létezés ebben a szabad létben olyan volt, mintha mézben élnénk: „élni nagyon jól lehet benne, előrehaladni nagyon nehéz”.^[148]

A fordítói és fordításhitelesítői szolgáltatásra való, exponenciálisan növekvő igényt végül a negyven éven át tartó kommunizmus sem tudta visszafordítani,^[149] miközben a jogszabályfordítás, a hiteles fordítások vagy a figyelőszolgálattal kapcsolatos hivatalos fordítási teendők aránya az első fordító osztály alakulása óta állandóan változik.^[150] A műveltséggel a szakfordító nyelvismertének hiánya ma is pótolható, és a jellem változatlanul többet ér egy szótárnál.^[151] A könyvkiadáson kívül készülő szakfordítások mennyisége 1945 után többszörösére, közülük a kötelező bejelentés alá nem esőké is több mint ötszörösére növekedett,^[152] és a rendszerváltás után jelentősen megnőtt az érdeklődés a szektor iránt, mivel az állás nélkül maradó, jó nyelvtudással rendelkező értelmiségiek közül sokan ezen a területen kezdtek el új egzisztenciát építeni.^[153] Az OFFI az Igazságügyi Minisztérium alá történt kiszervezése utáni évtizedben – miközben a fordításért adható díjazást alapvetően a jogszabályba foglalt díjjegyzékkel az államhatalom határozta meg számára, és amely így nem tette lehetővé az amnesztiával szabadultak nagyobb mértékű egzisztenciális támogatását – igyekezett tanúbizonyosságot tenni a lehetséges szolidaritásból. (Az állami fordítószolgálat ma már önállóan jogosult saját díjszabását meghatározni, a jog-

[145] Huszár, 2009, 70.

[146] Ifj. Bibó, 2009, 133.

[147] Trócsányi, 2009, 11.

[148] Bibó élete hangszalagon, Hitel, 1989/19.

[149] Trócsányi 2009, 12.

[150] Karcsay 1974, 544.

[151] Vö. Karcsay 1974, 545., a fordítóval szemben támasztandó jellembeli és intellektuális követelményekről.

[152] Pozlovics 1977, 55.

[153] Varga-Haszonits, Nol.hu 2002. Az MFTE-nek ekkor mintegy 150 tagja van, az OFFI nyilvántartásaiban több mint ezer szakember szerepel.

alkotó szükségtelen befolyása nélkül.^[154]) Az állami fordítóiroda kiadványaiban rendszeresen megemlékezik az évszázados állami fordítói hagyományokról,^[155] kiemelkedő vezetőiről és az intézmény szakmai presztízsét növelő, kiváló közreműködőkről.^[156] Az Iroda a nagy elődök történetét maga is megírta, így az olvasók hiteles levéltári kutatásokban fellelt forrásmunkák alapján megismerhetik a fordításért felelősöket, még a minisztériumi fordítóosztály idejéből: Ferencz Józsefet, Farkas Jenőt, Berczik Árpádot, Czambel Samut, Körössi Albint, Óváry Lipótot, Weisz Miksát, Thegze Lajost, vagy a későbbi gazdasági iroda vezetőit: Tardy Lajost, Merényi Imrét, Szappanos Gézát, Vida Tamást.^[157] A személyes visszaemlékezésekre és sajtószemelvényekre támaszkodó jelen írásom reményeim szerint ezt a kört tovább gazdagítja.

IRODALOM

- Berezky László – Vajda Kornél (1991): Harminc év a kötelespéldányok szolgálatában – Beszélgetés dr. Tóth Lajossal, az OSZK kötelespéldány szolgálatának nyugdíjas vezetőjével. In: *Könyvtáros*. 1991/7. sz.
- Boóc Ádám – Dömötör László – Sándor István – Szappanos Géza (2006): *A hiteles fordítás és a hites tolmácsolás alapvető kérdései*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Cserényi-Zsitványi Ildikó (2009): Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953). In: *Betekintő*. 2009/2. sz.
- Dávid Ibolya – Tardy Lajos – Karcsay Sándor – Szappanos Géza (1999): *A magyar állami fordításügy 130 esztendeje*. Országos Fordító és Fordításhitelesítő Zrt., Budapest.
- Eörsi István (1988): Emlékezés a régi szép időkre. In: *Beszélő*. 1988/24. sz.
- Fekete Ágnes (2011): Hit és hitelesség – Beszélgetés Bibó Istvánról Szesztay Andrással és Regéczy Lászlóval. In: *Confessio*. 2011/3. sz. (Téma: Száz éve született Bibó István).
- Fekete Sándor (1991): Tavasz a kislevegben. Adalékok a túlélés módszertanához. In: *Dunakanyar*. 1991/4. sz.
- Fekete Sándor (1992): Váci rabok és smaszerek. In: *Dunakanyar*. 1992/1. sz.
- Fekete Sándor (1996): *Vácott voltam Afrikában – Emlékeim az 1956 utáni terrorszakból*. Szerzői magánkiadás, Budapest. (Elérhető: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/FEKETE/fekete00011/fekete00011_o/fekete00011_o.html. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- Fordulat a fordításban. In: *Marketing*. 1985/2. sz.
- Göncz Árpád (2009): „Nem a vértanúságot kereste” – Göncz Árpád előadása. In: Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.

[154] OFFI Közlemény 2022. március 2. Így biztosítani tudja, hogy például az ukrán háborús konfliktus elől menekülő személyek számára a menekültügyi eljárásban szükséges okmányok hiteles fordítását méltányos díjért rövid határidővel készíti el: ukrán nyelvről magyar nyelvre személyállapoti okmányok (anyakönyvi kivonatok (születési, házassági, halotti); útlevel; személyi igazolvány; jogosítvány) hiteles fordításáért hitelesítési díjat és előleget nem kell fizetni, a fordítások elkészítése egységesen 5.000 Ft + áfa.

[155] Dávid et al., 1999.

[156] OFFI Akadémia kiadványai

[157] Tóth, 2019, 44-45. A recenzió elérhető: <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8373465>.

- Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.) (2009): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Gyarmati György (2013): Szabadlábon fogságban. In: *Világosság*. 2013/tavaszi-nyár.
- Hanák Gábor (1989): Bibó István élete hangszalagon. Kiegészítés a börtönbeli évekhez. In: *Hitel*. 1989/19. sz.
- Huszár Tibor (2009): „Erdei Ferenc neve volt a kulcs” – Huszár Tibor előadása. In: Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Huszár Tibor (szerk.) (1995): *Bibó István (1911-1979) életút dokumentumokban*. 1956-os Intézet Alapítvány, Osiris-Századvég, Budapest.
- Ifj. Bibó István (2009): „Kis Lánchidat gyártottam Rákosi elvtársnak” – Ifj. Bibó István előadása. In: Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Ismét egy koronatanú. In: *Néphadsereg*. 1989/29. sz.
- Javorniczky István (2006): Javorniczky István beszélgetése Andorka Rudolfal „...megtanítottak arra, hogy tanulni és dolgozni kell.” In: *Századvég, Új folyam*, 2006/40. sz.
- Kántor Ákos (2019): Az OFFI története jogszabályokban. In: Szoták Szilvia (szerk.): *150 éves az állami fordítószolgálat*. Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt., Budapest.
- Karcsay Sándor (1974): Az OFFI működése és munkatapasztalatai. In: *Tudományos és műszaki tájékoztatás*. 1974/8-9. sz.
- Klaudy Kinga (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica Kiadó, Budapest.
- Kovács Gábor (2011): Egy megátalkodottan jóhiszemű értelmiségi odisszeája a jogtól a politikaelméletig – Száz éve született Bibó István. In: *Magyar Tudomány*. 2011/11. sz. (Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/2011/11/04.htm>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- Litván György (1989): Magas, szelíd férfi, rabruhában. In: *Élet és Irodalom*. 1989/21. sz.
- Litván György (2004): Bibó István barátai és ellenségei. In: *Élet és Irodalom*. 2004/36. sz.
- Litván György (2009): „Percekre, hónapokra emelkedett magasba” – Litván György előadása. In: Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.): *Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Maradni, minden üldöztetés dacára. In: *Magyar Demokrata*. 2020/12. sz.
- Marián Béla (2016): Visszatérő álmok. In: *Kultúra és közösség*. 2016/3. sz.
- Ménesi Gábor (2011): „Az is csinál valamit, aki valami komolyat ír” Beszélgetés ifj. Bibó Istvánnal. In: *Forrás*. 43. évf., 2011/6. sz.
- Németh Gabriella – Szoták Szilvia (2019): „...a világ legszerencsésebb embere vagyok...” Interjú Szappanos Gézával, az OFFI egykori igazgatójával In: Szoták Szilvia (szerk.): *Az állami fordítószolgálat 150 éve*. Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt., Budapest.
- Németh Gabriella (2021): Krónika Tardy Lajos: 1914-1990. In: *Fordítástudomány*. 2021/3. sz.
- Noszkai Gábor (2010): Barátok közt, Bibó István és Szabó Zoltán barátságának története – II. rész. Befejezetlen múlt. In: *Beszélő*. 2010/1.sz.
- Passuth László (1981): *Tíz esztendő tető alatt*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Pozlovics Iván (1977): Szakfordításügyünk fejlődése és legfőbb problémái. In: *Tudományos és műszaki tájékoztatás*. 1977/2. sz.
- Rádai Eszter – Mink András (2001): A Gerlóczy utcától a Gerlóczy utcáig – Beszélgetés Hegedűs B. Andrással. In: *Beszélő*. 2001/1. sz.
- Rákossy Gergely (1971): A könyvekcsövek világa. In: *Élet és Irodalom*. 1971/35. sz.
- Révész Béla (2018): Bibó István és az Igazságügy-minisztérium – 1938-1944. In: *Jogelméleti szemle*. 2018/3. sz.
- Révész Béla (2022): *Az igazság ügye és az állampárt*. Pólay Elemér Alapítvány, Budapest.

- S. Varga Katalin – Barcsa Zoltán – Bak János – Gyurgyák János – Hegedűs B. András – Kende Péter – Litván György – Rainer M. János (szerk.) (1995): *Bibó István (1911-1979). Életút dokumentumokban* ('56, 1995). Osiris, Budapest.
- Séra László (2022): Alkotás és humor – párhuzamos életrajzok Bibó István Uchroniája ürügyén. In: *Kultúra és Közösség*. 2022 /2. sz.
- Szabadfalvy József (2011): Bibó István szegedi éve (Emlékezés a száz éve született tudósra). In: *Forum: Acta Juridica et politica*. 2063-2525.
- Szilágyi Sándor (1988): Beszélő-beszélgetés Vásárhelyi Miklóssal (2. rész): A Nagy Imre-kormány sajtófőnöke voltam. In: *Beszélő*. 1988/3. (25.) sz.
- Szilágyi Sándor (1988): Beszélő-beszélgetés Vásárhelyi Miklóssal (2. rész). A Nagy Imre-kormány sajtófőnöke voltam. In: *Beszélő*. 1988/3. (25.) sz.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István – Szókratész In: *Jog-Állam-Politika*. 2022/ 2. Különszám.
- Szoták Szilvia (2019): 1869-től napjainkig – A 150 éves állami fordítószolgálat története In: Szoták Szilvia (szerk.): *Az állami fordítószolgálat 150 éve*. Országos Fordító és Fordítás-hitelesítő Iroda Zrt., Budapest.
- Tapasztalatcsere az OFFI és a MMDOK között – a KNEB javaslatára In: *Népi Ellenőrzés* 1975. 17. évf., 1-12. sz., 1975-03-01/3-4. sz.
- Tardy Lajos (1986): *Szaggatott krónika*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Tarján M. Tamás (1911): Bibó István születése. In: *Rubicon Online*. 1911. augusztus 7., (Elérhető: <https://rubicon.hu/kalendarium/1911-augusztus-7-bibo-istvan-szuletese>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- Tóth Judit (2019): Az első százötven évem – Két kötet az OFFI születésnapjára. In: *Magyar Jogi Nyelv*. 2019/2. sz.
- Trócsányi László (2019): Szélgjegyzetek egy emlékkötet lapjaira, In: *150 éves az állami fordítószolgálat*. Országos Fordító és Fordítás-hitelesítő Iroda Zrt., Budapest.
- Váradi Júlia (2002): „Én csak egyféleképpen tudom magam elképzelni” – Beszélgetés Göncz Árpáddal. In: *Mozgó Világ*. 2002/4. sz.
- Vas Népe (1996): *Tíz éves a fordító iroda győri területi központja*. 1996/115. sz., 1996.05.17.

ÚJSÁGCIKKEK

- Délmagyarország (1989): *Munkások fűzőláncon, Rácz Sándor a börtönvevekről*. 1989/135. sz., 1989.06.10.
- Dunántúli Napló (1974): *Kilátás a nagyvilágra*. 1974/248. sz., 1974.09.10.
- Kis Újság (1950): *Ahol a világ minden nyelvén beszélnek*. 1950/110. sz.
- Magyar Hírlap (2018). *Levelek a tegnaptól*. 2018/255. sz., 2018.11.03.
- Magyar Nemzet (1989): *301-es parcella. Maléter Pálnak miért kellett meghalnia?* 1989/197. sz., 1989.08.23.
- Magyar Nemzet (2006): *A világ összes nyelvén munkaképesek*. 2006/336. sz., 2006.12.09.
- Magyar Nemzet (2011): *Kémfotó az O betűből*. 2011/56. sz., 2011.02.26.
- Magyar Nemzet, Kopácsi Sándor (1992): *Egy forradalom utórezgései*. 1992-10.22.
- Magyar Nemzet, Kó András (1997): *A trabantos tábornok*. 1997/69. sz., 1997.03.24..
- Magyar Nemzet, Laczik Erika (2005): *Az ügynök kései félelme*. 2005.02.01. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2005/01/az-ugynok-kesei-felelme>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).

- Magyar Nemzet, Szőnyi (1997): *Fordításhitelesítő volt Bibó István is – Évszázados szellemi előny.* 1997/102. sz., 1997.05.03.
- Magyar Nemzet. 2003/141. sz., 2003.06.19.
- Magyarország (1980): *Egy milliárd oldal.* 1980/26. sz., 1980.06.29.
- Műszaki Élet (1961): *A műszaki fordító-munka problémái.* 1961/8. sz.
- Nemzeti Politikai Hírlap, 1848. június 4.
- Népszabadság (1995): *A teljesség felé.* 1995/206. sz., 1995.09.02.
- Népszabadság (1995): *Egy évszázadnyi fordítás.* 1995/188. sz., 1995.08.12.
- Népszabadság (2006): *A nyelvtudás csak kiindulópont. Hiteles dokumentumok készítése szakirányú képzettséget is igényel.* 2006/286. sz., 2006.12.07.
- Népszabadság, Molnár Adrienne (2002): *Társadalmi veszélyessége főnnáll.* 2002/247.sz., 2002.10.22.
- Népszava (1961): 1959/299. sz.
- Népszava (1973): *Naponta háromezer oldal fordítás.* 1973/271. sz., 1973.11.20.
- Népszava, Aczél Endre (2017): *A fogadott családtag.* 2017/54. sz., 2017.03.04.
- Pesti Hírlap (1990): *Miért éppen Göncz Árpád.* 1990/95. sz., 1990.08.04.

JOGFORRÁSOK

- 1867. évi I – XII. törvénycikkek.
- 24/1986 (VI.26.) MT rendelet a szakfordításról és a tolmácsolásról.
- 4234/1949. (IX. 15.) MT-rendelet (Magyar Közlöny 1949. IX.15. 191.sz.).
- 5.450—3/1952. P. M. számú utasítása az állami gazdálkodó szervek nyilvántartásáról.
- 7/1986 (VI.26.) IM rendelet a szakfordításról és a tolmácsolásról szóló 24/1986. (VI. 26.) MT rendelet végrehajtásáról.
- 86800/1949. (XI. 1.) IM rendelet.
- 8892/1906-os számú belügyminiszteri körrendelet.
- A m. kir. belügyminiszternek 1869. évi mart. 25-én 277. szám alatt kelt valamennyi törvényhatósághoz intézett értesítője a központi fordítóosztály felállításáról.
- A m. kir. belügyminiszter 1927. évi 156.198. számú rendelete a közigazgatási eljárásban használható hiteles fordítások a belügyminisztérium fordító osztályának szervezete és a magán-fordítóirodák működésének szabályozásáról.
- Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1963. évi 4. számú törvény erejű rendelete a közkegyelem gyakorlásáról.

INTERNETES FORRÁSOK

- Andorka.hu: Andorka életrajz. (Elérhető: <https://www.andorka.hu/eletrajz.html>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- Digitális Irodalmi Akadémia: Bibó életrajz. Petőfi Irodalmi Múzeum. (Elérhető: <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/bibo-istvan#eletrajz>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- Felsooktatas.oktatoalapok.mnl.gov.hu: Rendszerváltozás Magyarországon 1987-1990. (Elérhető: https://felsooktatas.oktatoalapok.mnl.gov.hu/rendszervaltozas_magyarorszagon_1987_1990/tartalom/nevmutato. Letöltés időpontja: 2023.10.01.).
- Gonczarpad.hu: Bibó öröksége. (Elérhető: https://gonczarpad.hu/goncz_arpad_bibo_orksege. Letöltés ideje: 2023.10.01.).

- [Gonczarpad.hu: Életrajz.](https://www.gonczarpad.hu/goncz-arpad-elete/eletrajz/) (Elérhető: <https://www.gonczarpad.hu/goncz-arpad-elete/eletrajz/>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Gonczarpad.hu: Idézetek.](https://www.gonczarpad.hu/idezetek/idezetek/) (Elérhető: <https://www.gonczarpad.hu/idezetek/idezetek/>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Hello English Nyelviskola: Göncz Árpád a szakfordító.](https://www.angol-nyelviskola-szekesfehervar.hu/article/goncz-arpad-a-szakfordito-es-mufordito_225) (Elérhető: https://www.angol-nyelviskola-szekesfehervar.hu/article/goncz-arpad-a-szakfordito-es-mufordito_225. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
<https://www.orientpress.hu/cikk/vallott-a-bibo-goncz-regecgy-per-harmadrendu-vadlottja>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Karinthy.hu: Beszélgetés Göncz Árpáddal a Karinthy Frigyes Gimnáziumban.](https://www.karinty.hu/pages/kasza/gonc2.html) (Elérhető: <https://www.karinty.hu/pages/kasza/gonc2.html>. Letöltés ideje: 2023.01.06.).
- [Kronológia: Az 1963-as amnesztia.](https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/az-1963-as-amnesztia) (Elérhető: <https://kronologia-archivum.retorki.hu/kronologia/az-1963-as-amnesztia>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Lezo.hu: Cserbakői Endre.](http://www.lezo.hu/nekosz/pogany/nevmutato.html) (Elérhető: <http://www.lezo.hu/nekosz/pogany/nevmutato.html>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Litera.hu: Nóvé Béla: Göncz Árpád 100. születésnapjára.](https://litera.hu/irodalom/publicisztika/nove-bela-goncz-arpad-100-szuletesnapjara.html) (Elérhető: <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/nove-bela-goncz-arpad-100-szuletesnapjara.html>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Magyar Életrajzi Lexikon: Bibó István, ifj.](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bibo-istvan-ifj-74BD6/) (Elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bibo-istvan-ifj-74BD6/>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [MTI: 1956-os Ki kicsoda.](https://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=28) (Elérhető: <https://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=28>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Nevpont.hu: Hegedűs B. András.](https://www.nevpont.hu/palyakep/hegedus-b-andras-3e180) (Elérhető: <https://www.nevpont.hu/palyakep/hegedus-b-andras-3e180>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Nol.hu: Kevesek kenyere a jó nyelvismeret, 2002.](http://nol.hu/archivum/archiv-54209-38639) (Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-54209-38639>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Nol.hu: Varga-Haszonics István interjú \(MFTE\), Hargitai István írása.](http://nol.hu/archivum/archiv-54209-38639) (Elérhető: <http://nol.hu/archivum/archiv-54209-38639>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Offi.hu: OFFI Akadémia kiadványai.](https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyaink) (Elérhető: <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyaink>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Offi.hu: OFFI Közlemény 2022. március 2.](https://www.offi.hu/hirek/kozlemeny-az-orosz-ukran-haboruban-erintettek-okiratainak-magyarorszag-i-hitelesített-fordításáról) (Elérhető: <https://www.offi.hu/hirek/kozlemeny-az-orosz-ukran-haboruban-erintettek-okiratainak-magyarorszag-i-hitelesített-fordításáról>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Orientpress.hu: Vallott a Bibó-Göncz-Regéczy per harmadrendű vádlottja, 2013.](http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:oha/az_interjuk_jegyzeke) (Elérhető: [Rev.hu: OSZK - ORAL HISTORY ARCHÍVUM életútinterjúinak annotált jegyzéke.](http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:oha/az_interjuk_jegyzeke) (Elérhető: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:oha/az_interjuk_jegyzeke. Letöltés időpontja: 2023.10.01.).
- [Történelem cikkek: Bibó István élete \(1911-1979\).](http://tortenelemcikk.hu/node/327) (Elérhető: <http://tortenelemcikk.hu/node/327>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).
- [Visszaemlékezések.hu: Andorka Rudolf.](https://www.visszaemlekezések.hu/andorka-rudolf) (Elérhető: <https://www.visszaemlekezések.hu/andorka-rudolf>. Letöltés ideje: 2023.10.01.).

Szerényi Gábor grafikája